

תקציר

ספר יהושע שייך לספרות ההיסטוריוגרפית הישראלית הקדומה. במחצית הראשונה של המאה הקודמת רבים סברו בעקבות מחקריו של נות, שהוא חלק ממעשה עריכה מקיף המתאר את תולדות ישראל מיציאת מצרים ועד חורבן הבית הראשון. העריכה הדו־טרונומיסטית כללה לפי גישה זו את הספרים דברים, יהושע, שופטים, שמואל ומלכים. קודם לכן, בתחילת המאה, נטו חוקרים לשייך את ספר יהושע לחומשים, לסדרה שכונתה Hexateuch (ששה ספרים).

נדמה שמה שהוביל לגישות אלו מלבד הזיקות הסגנוניות והלשוניות לספרים השונים, הוא מקומו הדרמאטי של ספר יהושע ברצף העלילה המתאר את תולדות עם ישראל בתקופת המקרא. ספר יהושע משובץ בצומת חשוב במיוחד בהיסטוריוגרפיה המקראית, הוא סוגר מספר מעגלים סיפוריים בחומשים, ומהווה פתיחה לסיפור היסטוריוגרפי ארוך ומפותל המסופר בספרים הבאים. ספר יהושע חותם את המעגל של סיפור ההבטחה לאבות בספר בראשית ואת מעגל הסיפור של גאולת מצרים בספר שמות. הוא גם חותם את המעגל של סיפור ההליכה במדבר ששיאו בסיפור חטא המרגלים, ואת מעגל הסיפורים על מעמדי הברית – ברית סיני בספר שמות וברית ערבית מואב בספר דברים.

עם התקדמות המחקר, התפתחו גישות מורכבות יותר באשר למעשה העריכה של ספרי נביאים ראשונים בכלל ושל ספר יהושע בפרט. מזה כמה עשורים מקובלת הטענה שעריכת כל אחד מהספרים נעשתה בפני עצמה בתהליך מורכב שכלל מספר שלבי עריכה. אף על פי כן, נדמה שזיקתו של ספר יהושע לנושאים שונים העולים בספרים הסובבים אותו טעונה ליבון, וזהו אחד הנושאים הנידונים לאורך מחקרי.

הזיקה בין ספר יהושע ובין המעגלים השונים בתורה מבוררת בעבודה זו בניתוח סיפורי המעמדים הקצרים המתוארים בפרק ה', ובסיפור מעמד הברכה והקללה (ח' ל-לה). כמו כן, זיקתו של הספר לחומשים נבחנת ביחס לסיפור חטא המרגלים (במדבר י"ג) ובניתוח ההשוואה בין דמותו של משה לדמותו של יהושע. כמו כן, בעבודה זו מוקדשים מספר דיונים לזיקתו של ספר יהושע לספר שופטים במעשה העריכה.

תולדות המחקר של ספר יהושע כוללים מחקרים רבים על דרך התהוותו, על מקורותיו השונים ועל מידת מהימנותו ההיסטורית. המסקנות שנתקבלו כתוצאה מפירוק המכלול ליחידות קטנות והגדרתו מחדש, הובילו לתובנות ולכיוונים חשובים בנוגע לתקופת הכיבוש ולאופיו הספרותי של ספר יהושע. אולם, כמו בכל פירוק, גם כאן הוחמצו לעיתים הראיה הכוללת והאלמנטים האומנותיים הרבים שקיימים במעשה העריכה הכולל. במחקר הספרותי כמעט שלא נבחנה התמונה העלילתית הרציפה שבין מינוי יהושע לתפקידו בתחילת הספר למותו בסופו. אחד החידושים החשובים בעבודתי הוא ניסיון למלא פער זה.

בעבודה זו נבחנת המשמעות של התיאור ההיסטוריוגרפי בספר, תוך ניסיון להבין את ההיגיון שבסדר ובארגון של סיפורי הכיבוש ושל תיאורי ההתנחלויות. אולם עיקר הדיון במחקר הוא בהבהרת ההנמקה הרטורית של מבנה הסיפורים והרשימות והגדרת המגמה הכוללת של מעשה העריכה של הספר.

החלוקה של ספר יהושע לשני חלקים: סיפורי הכיבוש (א'-י"ב) ותיאורי ההתנחלות (י"ג-כ"ד) וההבחנה ביניהם, מוסכמת על הכל. היא נתמכת אף במעשה העריכה של הספר המבליט את התיחום בין שני החלקים. לפיכך העבודה, ברובה, בוחנת את שני החלקים של הספר בנפרד. היא מגדירה את הסדר והארגון של סיפורי הכיבוש בפני עצמם ואת התיאורים והרשימות של ההתנחלות בפני עצמם. שני חלקי המחקר בנויים, אפוא, בהתאמה לשני החלקים של ספר יהושע. אף על פי כן, במהלך הניתוח ובייחוד בפרק המסקנות נידונים היסודות המשותפים של שני החלקים ונבחנת שאלת העריכה הכוללת של הספר על שני חלקיו.

חלק א' – סיפורי הכיבוש (א'-י"ב)

חמשת הפרקים הראשונים של העבודה מוקדשים לניתוח המבנה של סיפורי הכיבוש. **בפרק הראשון** מוצג המבנה הכולל של הסיפורים, שנחלק לשניים: חטיבת סיפורי הכניסה והמלחמות הראשונות (א'-ח'), וחטיבת סיפורי המערכה הגדולה על הארץ (ט'-י"ב).

המבנה של שתי החטיבות בנוי במחזוריות כפולה (מחזור ראשון בחטיבה הראשונה ומחזור שני בחטיבה השנייה), של תנועה בין שלושה דגמים של סיפורים: 1. **סיפורי "שבח והצלחה"**: סיפורים שמתאפיינים בתיאורים של תקשורת והתנהלות ראויה בין ישראל לה'. סיפורים אלה ניכרים בתיאורים של נוכחות אלוהית שבאה לידי ביטוי בכמה מרכיבי הסיפור: התוויית תוכנית הפעולה על ידי ה', העברתה בשרשרת התיווך על ידי יהושע, פעילות טקסית שנעשית על ידי הכוהנים נושאי ארון ה' וניסים מופלאים שמותירים רושם רב על יושבי הארץ. סיפורים אלה מתאפיינים בהתאמה רבה בין חלקי הסיפור, כלומר אין בהם בדרך כלל הפתעה או הסתבכות הדורשת התמודדות ויצירת פתרונות; 2. **סיפורי 'סינוך וקונפליקט'**: סיפורים שמתאפיינים בעלילה של הסתבכות אנושית וחטאים או מחדלים צבאיים. הנוכחות האלוהית אינה ניכרת בסיפורים אלה ולעיתים היא אף בולטת בחסרונה. בסיפורים הללו, בניגוד לסדרה הקודמת, מתוארת התמודדות עם הכישלון או המחדל שנוצר. ההתמודדות מובילה לרגיעה מסוימת והמכשול או המחדל מתוקנים; 3. **סיפורי "הפחתה ופשרה"**: הסיפורים מדגם זה משובצים בדרך כלל בסיום מחזור, וניכרת בהם סינתזה בין הדגם האידיאלי הראשון ובין הדגם השני המופחת. סיפורים אלה מתאפיינים בהצלחה יחסית מחד, ובהיעדר נוכחות אלוהית אינטנסיבית מאידך.

בחלקו השני של הפרק הראשון ישנה התייחסות למאפיינים שמוכיחים את החלוקה בין שתי החטיבות ובייחוד לתיאורו של מעמד הברכה והקללה (ח' ל-לה). מיקומו מסייע לקביעת התיחום בין החטיבות ולהגדרת המגמה של סיפורי הכיבוש. הפרק נחתם בנספח הבוחן את משמעותם של המעמדים הדתיים המשובצים בפרק ה'.

בפרק השני נידונים שלושת הסיפורים המרכזיים בחטיבה הראשונה של סיפורי הכיבוש: 1. סיפור חציית הירדן (גי-ד'); 2. סיפור המלחמה ביריחו (ו'); 3. סיפור המלחמה השנייה בעי (ח'). סיפורים אלה מציגים את תנועת העלילה הרציפה החל מן הכניסה לארץ ועד למעמד הברכה והקללה החותם את השלב הראשון של התקופה. במהלך הפרק נבחנים המאפיינים המשותפים של הסיפורים: א. הקבלתם לסיפורים

דומים בחומשים המתארים את הנהגת משה; ב. אופן ארגונם המדגיש את תיאור שרשרת התיווך מצו ה' ותוכניתו להעברת הצו על ידי יהושע ותיאור הביצוע של התוכנית; ג. תיאורים של נוכחות אלוהית; ד. השתתפות קולקטיבית של כלל העם במהלך ההתרחשות; ה. תיאור של הצלחה ניכרת שהותירה רושם רב על עמי כנען.

רכיבים אלה מבליטים את מעמדם של הסיפורים כסיפורי "שבח והצלחה" - הדגם הראשון שהוצג בפרק הראשון של העבודה. במהלך הפרק נבחן גם המבנה של כל אחד משלושת הסיפורים וחומרי העלילה שמהם הוא מורכב. הניתוח מבליט את הזיקה הקיימת בין שני הסיפורים הראשונים (סיפור חציית הירדן וסיפור המלחמה ביריחו) בשונה מסיפור המלחמה השנייה בעי, שהוא סיפור ריאליסטי ללא ניסים גלויים וללא תיאורים של תנועת ארון ה' ונושאי הכהנים. בחינה מדוקדקת של סיפור המלחמה בעי מעלה את האפשרות לקיומה של מגמת הפחתה שבין שני הסיפורים הראשונים (סיפורי "שבח והצלחה") ובין הסיפור השלישי, השייך לדגם המופחת: סיפורי "הפחתה ופשרה". כלומר, בעקבות חטא עכן וההתנהלות הבעייתית שקדמה למלחמה הראשונה נגד העי (ז'), מתפתח שינוי בתנועת העלילה הכוללת של סיפורי הכיבוש. שינוי התנועה הוא חלק מדפוס קבוע הקיים לאורך סיפורי הכיבוש, כפי שהוצג בפרק הראשון.

בפרק השלישי נבחנים שלושה סיפורים: 1. סיפור המרגלים בבית רחב (ב'); 2. סיפור חטא עכן (ז'); 3. סיפור הגבעונים (ט'). בשלושת הסיפורים ישנם מאפיינים משותפים במבנה העלילה, בביטויים ובדרכי ההערכה והשיפוט החבויים בהם. קשרים מובהקים במיוחד קיימים בין סיפור המרגלים בבית רחב ובין סיפור הגבעונים. בשניהם מתואר קונפליקט הקשור להצטרפות של זרים כנענים לעם ישראל בעקבות שבועה של ישראל להם. הזיקה ביניהם מתאפיינת בדרך של אנלוגיה התפתחותית, המלמדת, לדעתי, על מגמת הביקורת ההולכת ומתחזקת במהלך הספר. הקו הביקורתי המתפתח בסיפורים אלה קשור להיעדר הנוכחות האלוהית בהם, כניגוד למאפיין את סדרת הסיפורים בפרק השני. שלושת הסיפורים בפרק זה נידונים תחת הקטגוריה המשותפת, סיפורי 'סיבוב וקונפליקט'. דגם זה מתאפיין בתנועה נגדית ביקורתית שקיימת במהלך סיפורי הכיבוש.

בפרק הרביעי נידונים סיפורי המערכה הגדולה על הארץ. במרכז הפרק מוצגת אנלוגיה בין סיפור המלחמה במלכי הדרום (י') ובין סיפור המלחמה במלכי הצפון (י"א). בין שני הסיפורים יש קווים רבים משותפים במבנה התיאור, במרקם המילים ובסגנון. לצד הדמיון בין הסיפורים, מובלטת ההשוואה הניגודית שמדגישה את הפערים החשובים ביניהם: (1). היעדר הנס הגלוי בסיפור המלחמה בצפון; (2). היעדר ההשתתפות הקולקטיבית של העם לאורך כל המלחמה, שהוא אחד המאפיינים הבולטים של המלחמות על כיבוש הארץ; (3). שוני וניגוד בין ההצגה של יהושע כמנהיג עצמאי בסיפור המלחמה במלכי הדרום ובין הצגתו ככנוע וצייתן למצוות שהוריש לו משה אדונו בסיפור המלחמה במלכי הצפון; (4). הבדל משמעותי במשך זמן המלחמה: מספר ימים בודדים בסיפור המלחמה במלכי הדרום ("פעם אחת") ו"ימים רבים" בסיפור המלחמה במלכי הצפון.

במהלך הפרק מוצע ההסבר, שבאמצעות הניגוד בין הסיפורים הציג העורך-המחבר את התשתית הנסיבתית והאידיאולוגית לפערים הקיימים בתיאורי ההתנחלות: בין תיאור ההתנחלות של שבט יהודה ובנימין ובין תיאור ההתנחלות של השבטים הצפוניים. העורך-המחבר, שגילה העדפה לשבטי יהודה ובנימין, הציג באופן שונה את הישגי המלחמה נגד מלכי הדרום, לעומת ההישגים המתוארים במלחמה נגד מלכי הצפון. בסיפורי המלחמות הוא הציג את ההבדלים באופן סמוי, שרק בדרך הקריאה הספרותית המשווה ניתן להבחין בהם. לעומת זאת, בתיאורי ההתנחלות הוא הציג את ההבדלים בין רשימות השבטים באופן מובהק וגלוי. סיפור הגבעונים הפותח את סיפורי החטיבה השנייה הנדונה בפרק זה, קשור גם הוא תמטית ותיאולוגית לתנועה שבין הסיפורים, ויש לו חשיבות רבה במבנה סיפורי הכיבוש.

בפרק החמישי נפרשות שתי המגמות הקיימות במבנה של סיפורי הכיבוש: (1) מגמה המבליטה את תנועת ההפחתה בין הסיפורים, שניכרת מן המבנה הפנימי של החטיבות, ושעקרוניתה נפרשו בשלושת הפרקים הקודמים בעבודה; (2) מגמה המצויה בעיקר במסגרות של סיפורי הכיבוש, שנקודת המבט שלה על תהליך הכיבוש היא חיובית ואוהדת. מבנה המעטפת של סיפורי הכיבוש המשווה בין תיאור מעמד הפתיחה בתחילת ספר יהושע ובין התיאור המסכם את המלחמות על כיבוש הארץ מבליט את התנועה המעגלית השלמה של התהליך. ההקבלה בין תיאור מעמד הפתיחה (א') ובין תיאור הסיכום (י"ב) מתמקדת בשני תחומים: (1) הצגת דמותו של יהושע מול דמותו של קודמו משה בספר יהושע; (2) מעמדם של שניים וחצי השבטים. שני התחומים שנידונים בפרק זה קשורים למאפייני העריכה של כל הספר, ולפיכך ניכר בהם המתח בין שתי המגמות שמאפיינות את העריכה. מצד אחד, מודגשת מגמת ההמשכיות בין משה ליהושע, שהולמת את מגמת השלמות במהלך העלילה, מאידך, ניכרת מגמת ההפחתה ממשה ליהושע, שתואמת את מגמת ההפחתה בעלילה.

חלק שני – תיאורי ההתנחלות (י"ג-כ"ד)

בחלק השני של המחקר העוסק בחלקו השני של ספר יהושע נבחנות רשימות ההתנחלות של השבטים, מתוך גישה הטוענת שגם בחלק זה של הספר נעשו הכרעות אידיאולוגיות בנוגע לסדר ולארגון של הרשימות לצד ההכרעות ההיסטוריוגרפיות. בחינת המבנה נעשית בכלים ספרותיים, בניתוח הסיפורים הקצרים המשובצים לצד הרשימות, בקביעת התיחום של היחידות והזיקות ביניהן. לעומת זאת, הסוגיות הגיאוגרפיות העומדות במרכז התיאורים, כמעט שאינן נחקרות מפאת מגמתו הספרותית של המחקר.

בפרק השישי, פרק המבוא לחלק השני, דנתי במחקרים העוסקים בתיאורי ההתנחלות ובהערכתם. לאחר מכן מוצג המבנה הכולל של התיאורים, וההוכחות לתיחום היחידות הללו. חטיבת ההתנחלות (י"ד-י"ט) נחלקת לשתי יחידות של רשימות: (1) רשימת הנחלות של יהודה ויוסף (י"ד-י"ז); (2) רשימת הנחלות של השבטים המתרפים (י"ח-י"ט). בין שתי יחידות הרשימות קיימת תנועה של הפחתה: הרשימות ביחידה הראשונה כוללות את השבטים שנחלו את נחלתם בהתאם לצו ה' מתוך מסירות וצייתנות, ואילו הרשימות שביחידה השנייה הן של שבטים שהתראשו במשימה.

בפרק השביעי נבחנות הרשימות של השבטים יהודה ויוסף והסיפורים המשובצים בהן, ובייחוד סיפור בקשת הנחלה של כלב (י"ד ו-טו). סיפור כלב הוא סיפור מכונן ברשימת ההתנחלות הפותח את הרשימות ומציג את הדגם הראוי להתנחלות בארץ. מול סיפורו של כלב משובץ הסיפור השונה של בני יוסף, שעל אף רצונם בנחלה התלוננו בפני יהושע והציגו עמדה פשרנית ולא אידיאליסטית. לצד ניתוח הסיפורים הוצג המבנה של הרשימות כולל ההיקפים והסיפורים הקצרים המשובצים בהם.

בפרק השמיני נידונות רשימות השבטים המתרפים. בתחילה סיפור המתרפים (י"ח א-י) והקשר בינו ובין הרשימות הקצרות המשובצות לאחריו. בהמשך נדונו רשימת בנימין הייחודית (י"ח יא-כח), דמיונה לרשימת יהודה (ט"ו) ואוצר המלים שבה הרומז לקשר למקומות הפולחן. רשימה זו שונה מן הרשימות האחרות של השבטים המתרפים, ולפיכך גם מיקומה ברשימה שונה מאשר בסדר הנשיאים הנוחלים בספר במדבר (ל"ד). ברשימת ששת השבטים הנותרים (י"ט) נדונה הזיקה בין רשימת שבט שמעון (י"ט א-ט) הפותחת ובין רשימת דן (י"ט מ-מח) החותמת. שני השבטים לא זכו לנחלה שלמה משל עצמם, כפי שניכר בתיאור רשימתם. המשותף בין שתי הרשימות מבליט את העיצוב של רשימת ששת השבטים כרשימה לא שלמה המאפיין את תיאור נחלת השבטים המתרפים.

בפרק התשיעי מסוכמות שתי המגמות הקיימות במבנה תיאורי ההתנחלות. מגמה אחת מתארת את תנועת ההפחתה בין שתי יחידות רשימות ההתנחלות ובתוך כל אחת מהיחידות בפני עצמה. המגמה השנייה מתארת מציאות מושלמת במסגרות החטיבה, ומבנה קונצנטרי בעל שלושה איברים: 1. פתיחה מול חתימה; 2. סיפור בקשת הנחלה של כלב מול סיפור קבלת הנחלה של יהושע; 3. רשימת נחלת יהודה מול רשימת נחלת דן. המבנה מחזק את מגמת השלמות של הרשימה מחד גיסא, אך מאידך גיסא ניתן להבחין גם בו במגמה ביקורתית מתוך ההשוואה בין האיברים הפותחים ובין האיברים שבחתימה. בדומה לסיפורי הכיבוש גם בתיאורי ההתנחלות על אף תנועת ההפחתה יש מבנה מסגרותי שלם הנושא אופי של אהדה המעידה על השלמה עם ההישגים המופחתים.

בפרק העשירי המחקר בוחן את רשימות ערי הלויים (כ"ב-כ"א) ואת הזיקה בינן ובין מאפייני העריכה שברשימות הנחלות של השבטים. גם כאן ניתנה העדפה לנחלות יהודה ובנימין תוך הדגשת הערים שניתנו לבני אהרון הכהנים. כמו כן נדונה הזיקה בין בני אהרון וכלב בן יפונה שזכו בחלקי העיר חברון.

בפרק האחד עשר נבחן סיפור שניים וחצי השבטים (כ"ב) על שני חלקיו. החלק הראשון משתייך למסגרת של ספר יהושע ומשלים את הדו שיח בין יהושע לשניים וחצי השבטים בפתיחה לספר בפרק א'. סיפור שניים וחצי השבטים חותם את המעגל הסיפורי של הספר. חלקו השני של הסיפור - מעשה המזבח, צופה אל עבר התקופה הבאה, תקופת השופטים. סיפור המזבח דומה לסיפור פילגש בגבעה במפגש הקולקטיבי בין העם ובין החשודים בחטא. שלא כסיפור שניים וחצי השבטים שנגמר בפיוס וברגיעה, מסתיים סיפור פילגש בגבעה במלחמת אחים ובהערכה ובשיפוט ביקורתיים שצובעים את הספר כולו בצבעים ביקורתיים.

בפרק השנים עשר נידונים שני המעמדים המתוארים בסיום הספר. הם דומים במבנה ובחומרי

העלילה, אך שונים בסגנונם ובמרקם המילים. ניתוח ההבדלים בין שני התיאורים מוביל למסקנה שהתיאור הראשון (כ"ג) מהווה סיום לספר ומעטפת עם תיאור מעמד הפתיחה (א'). לעומת זאת התיאור השני צופה אל העתיד אל תקופת השופטים, ומכין לקראתה. המעמד הדרמטי של כריתת הברית וכתובה הדברים בספר תורת אלוהים (כ"ד כו) מלמד על עוצמת האירוע שהתקיים בשכם. נקודת הזמן הקריטית של סיום התהליך שהחל בימי האבות והסתיים עם הכניסה לארץ, מחייבת את העם להכריע בדבר מידת מחויבותו לברית בדורות הבאים.

בפרק השלושה עשר מוצגות המסקנות הכוללות של העבודה. תחילה דנתי בהבדלים הבולטים שבין

שני החלקים של הספר, לאחר מכן מוצגים הקשרים מבניים, שבאים לידי ביטוי במסגרות של הספר ומלמדים על מלאכת השיבוץ של החלקים לספר אחד. במהלך הפרק מוצגים מוטיבים שונים שנזכרים לאורך כל הספר, ואשר תומכים בטענה של מעשה עריכה ועיצוב משותף לשני החלקים. בסיום הסיכום נידון המבנה הכולל של הספר שמוכיח את שתי מגמות העריכה: **המגמה הראשונה** היא להציג תנועה של הפחתה בשני החלקים של הספר: סיפורי הכיבוש ותיאורי ההתנחלות. תנועת ההפחתה מצביעה על פערים בין התחלת התקופה ובין סיומה. הפערים נובעים מחילופי ההנהגה בין משה ליהושע ומן הסטיה המתמשכת מן התוכנית האלוהית, וההליכה אחר יוזמות אנושיות ללא התייעצות עם ה'. הפחתה זו הובילה למיעוט הנוכחות של ה' ולפגיעה בהישגים של ישראל, כך שבסופו של דבר מפעל הכיבוש וההתנחלות לא הושלם. **המגמה השנייה** היא להציג את המסגרת הכוללת של כל אחת משתי התקופות (הכיבוש וההתנחלות), באופן שמותיר רושם שהתהליך היה מושלם, ללא גרעונות וללא כישלונות או מחדלים. מגמה זו מבליטה את ההישגים של הנהגת יהושע והיא מדמה את יהושע למשה.

שתי המגמות, זו לצד זו, מעצבות את התמונה הסופית המורכבת של הספר. מצד אחד, תמונה מופחתת ביחס לתקופה הקודמת, תקופת ההנהגה של משה; מצד שני, תמונה של הישגים מופלאים ושל הליכה בדרכי ה' בהשוואה לתקופה הבאה אחריה, תקופת השופטים. במעשה העריכה של ספר יהושע ישנם תיאורים שמגמת פניהם לאחור, באופן שיש בו הערכה ביקורתית מסוימת. לעומתם, ישנם תיאורים הצופים אל העתיד ומכינים את הקורא אל סיפורים, שהמגמה השולטת בהם היא ביקורתית. שניות זו המאפיינת את הספר היא אחד הסממנים הבולטים ביותר והעזים ביותר שהעורך חפץ להרשים בהם את הקורא.

0. מבוא

0.1. הגדרת הנושא ומטרת העבודה

יאירה אמית ענתה לשאלה 'מהי עריכה במקרא' במילים: "תפיסת העריכה האחראית למכלול כעריכה מובלעת מטעימה את הישות הרב-גונית והרב-שלבית, אך עם זאת חד-מגמתית, שעומדת מאחורי יצירה מקראית כלשהי. לצורך בנייתה של עריכה זו חייב הקורא להניח שהטקסט שעומד לפניו הוא טקסט אחיד. מצד שני, יש למנוע את הסכנה שהשערה זו תשתלט על 'יוצרה' ותסחוף את המשתמש בה למצוא אחדות במקום שזו אינה קיימת".¹

עבודת מחקר זו מבקשת לאמץ את הגדרתה של אמית על שני צדדיה: מחד, בחינת מעשה העריכה של ספר יהושע מבחינה ספרותית כמכלול אחד, ומאידך, הבחנה בין חלקים ששייכים באופן מובהק לעריכה הכוללת ולמגמותיה, ובין כאלה שחורגים מעריכה זו. בבחינה זו יוצעו מאפייני עריכה שונים לסיפורים ולרשימות שבספר. במקומות שבהם קיימת התאמה רבה אנסה להגדיר ולהסביר את מגמות העריכה. במקומות שבהם ההתאמה קיימת באופן מועט או אינה קיימת בכלל, אעיר על כך ואציע הסברים שונים לחריגה.²

כמאה שנות מחקר הניבו מחקרים רבים על ספר יהושע.³ ברבים מהם הוגדרו רבדיו השונים של הספר, והוצעו השערות שונות ביחס לזיהוי מקורותיו ולשחזור שלבי עריכתו. כמו כן, ישנו עיסוק נרחב בשאלת המהימנות ההיסטורית של תיאורי הכיבוש וההתנחלות, ודעות רבות הועלו לביאור המקורות העוסקים בסיפור הכניסה לארץ, ולהתאמתם לממצאים השונים מתקופה זו. לעומת זאת, מעטים המחקרים, באופן יחסי, שעניינם ההיבטים הספרותיים של ספר יהושע מתוך גישה סינכרונית. ובתוך אלה, כמעט שלא קיימים מחקרים שבוחנים את מעשה העריכה הכוללת של ספר יהושע באמצעים ספרותיים מקובלים, ומציעים מגמה כוללת שתואמת את מירב הפרקים, והסברים לחריגות מהמגמה הכוללת.⁴

בעבודה זו אנסה להציע מאפיינים ספרותיים שונים שקיימים לאורך הספר, ואשר באמצעותם ניתן להסביר את מעשה העריכה של הספר מבחינה ספרותית, ואת משמעותו.

הדגש העיקרי בעבודתי יינתן לבחינת המבנה הספרותי של ספר יהושע. במסגרת בחינה זו, בחלק הראשון של העבודה יוצעו מאפיינים משותפים לאופן הארגון של סיפורי הכיבוש (א'-י"ב). בהצעה זו אעמוד על הזיקות בין הסיפורים הבודדים, הן במישור התמטי והן באמצעים הספרותיים הכוללים את חומרי העלילה ואת מרקם המילים. זיקות אלו יצביעו לדעתי על העריכה המבנית המשותפת של סיפורי

¹ אמית תשנ"ב, עמ' 18. דברים אלו מבטאים את גישתה הכללית לאיפיון מעשה העריכה הכולל של ספר שופטים. אנו ניישם את גישתה בחקירת ספר יהושע.

² דוגמה בולטת לחריגה עריכתית קיימת בסיפור המלחמה השנייה בעי. ראה דיון בסעיף 2.4.3.

³ סקירה של המחקרים השונים על ספר יהושע תופיע בסקירת המחקר בהמשך המבוא.

⁴ ראה עסיס תשנ"ט, עמ' 8 והערה 11.

כיבוש הארץ. בחלק השני של העבודה אציע בחינה דומה לתיאורי ההתנחלות (י"ג-כ"ד). רשימות הנחלות ייבחנו בסדר ארגון, תוך עמידה על זיקות שונות בין הרשימות הגיאוגרפיות של נחלות השבטים ובין הסיפורים הקטנים המשובצים ביניהם. בדומה לסיפורי הכיבוש, גם בתיאורי הנחלות יוצעו הגדרות מבניות על בסיס ההקשר התמטי מחד, ועל סמך מאפיינים ספרותיים מאידך.

בעבודת המחקר אעמוד על עקרונות צורניים שחוזרים בסיפורים המרכזיים. לדוגמה: סיפור חציית הירדן (פרקים ג'-ד'), סיפור המלחמה ביריחו (ו') וסיפור המלחמה השנייה בעי (ח'), משותפים בצורת ארגון: שלושתם פותחים בציווי של ה' שכולל בתוכו תוכנית קונקרטית לדרך הביצוע. בשלושת הסיפורים הנזכרים מעביר יהושע את התוכנית אל מבצעה, ולאחר מכן מתואר בהם ביצוע התוכנית בפרוטרוט. בעבודתי אציע אפשרות שמאפיין זה מלמד על אחת מן המגמות האידאולוגיות של העורך להצביע על ההתאמה בין הציטונות של יהושע והעם ובין התוכנית של האל כמדד להצלחה בסיפורי הכיבוש וההתנחלות. היעדר צורה זו במקצת מן הסיפורים, כגון בסיפור הגבעונים (ט'), בסיפור המלחמה הראשונה בעי (ז') ואולי אף בסיפור הליכת המרגלים ליריחו (ב') יוביל לבחינה מקיפה של סיפורים אלו. במחקר תיבחן האפשרות שבסיפורי הכיבוש קיים ניגוד בין סיפורים שקיים בהם ביצוע צו האל, ובין סיפורים שמרכיב זה נעדר מהם. דברי העורך-המחבר המתערב בסיפור הגבעונים: "ואת פי ה' לא שאלו" (ט' יד), אפשר שהם מהווים הבטה לאחור לסיפורים קודמים שיש בהם מאפיינים דומים לסיפור הגבעונים. הקשרים בין סיפורים אלו ייבחנו באמצעים ספרותיים מגוונים כגון קשרים לשוניים ותמטיים וזיקות אידאולוגיות ורעיוניות.⁵

ארגון סיפורי הכיבוש על פי עקרון הניגודיות ייבחן גם בסיפור המלחמה נגד מלכי הדרום (פרק י') מול סיפור המלחמה נגד מלכי הצפון (י"א).⁶ הצעת העיקרון של הניגודיות בין מודלים אידאליים ובין אלה המשקפים תיאורים עם נימה ביקורתית תעמוד גם בבסיס הבחינה של תיאורי ההתנחלות. בחלק השני של עבודת המחקר אצביע על אנלוגיה ניגודית דומה לזו שהוצגה בסיפורי הכיבוש, בתיאור התנחלות השבטים המרכזיים: יהודה ויוסף (פרקים י"ד-י"ז) מול תיאור ההתנחלות של שאר השבטים (פרקים י"ח-י"ט).⁷ המחקר ינסה להצביע על קשרים ספרותיים ותמטיים בין שני הצמדים (1). המלחמה במלכי הדרום ובמלכי הצפון, 2. התנחלות יהודה ויוסף והתנחלות שאר השבטים, קשרים שיכולים אולי להעיד על מגמה או על

⁵ חוקרים שונים עמדו על האנלוגיה בין הסיפורים: אסלינגר 1989, עמ' 47-51; האוד 1991, עמ' 304-308. נלסון (1997 עמ' 131) טען שהאנלוגיה מבלטה את הגבעונים כדמות שלילית - בניגוד לרחב.

⁶ חוקרים שונים עמדו על אנלוגיה זו ופירשוה באופנים שונים: דה וו (1978, עמ' 655) טען שמבנה זה נעשה בידי עורך קדם-דוטרונמיסטי, שביקש לצייר את התמונה השלמה של כיבוש הארץ, סוגיין (1972, עמ' 134) ואחיטוב (תשנ"ו, עמ' 179) פקפקו באמינות ההיסטורית של סיפורים אלו, אך לא נתנו פרשנות ספרותית להעמדת שני הסיפורים האחד מול השני. עסיס (תשנ"ט, עמ' 285-287) טען שאנלוגיה זו באה לשרת את המגמה הכללית של סיפורי כיבוש הארץ, ולהראות את המעבר האידאלי בין הנהגה אלוהית-ניסית להנהגה ריאלית.

⁷ ראה עסיס 2003, עמ' 1-25.

מספר מגמות עריכתיות משותפות בשני החלקים של ספר יהושע. רשימת הניגודים שתיבחן היא רחבה, וכוללת תחומים רעיוניים ואידאולוגיים כגון: הצלחה וכישלון, הופעת יד ה' מול תיאורים של עשייה אנושית, יוזמת ישראל מול יוזמת תושבי הארץ הכנענים, ניגודים בין שבטיים ותחומים ספרותיים כגון: ניגודים בין תיאורים ספרותיים ארוכים וקצרים, וניגודים בין מאפיינים צורניים שונים. מבחינות מסוימות, ישנה זיקה בין "טענת הניגודיות" שתוצע במחקר זה, ובין מבנה העומק הספרותי, לה טוענים בעלי הגישה הסטרוקטורליסטית בחקר הספרות.

מלבד המאפיינים הצורניים-מבניים, המחקר יבחן מאפיינים אידאולוגיים לאורך הספר, ויצביע עליהם כמגמות משנה למעשה העריכה הכולל של הספר:

- דמותו של יהושע מוצגת לכל אורך ספר יהושע תוך זיקה לאדונו משה,⁸ שמתואר כמי שכונן את התשתית האידאולוגית והמעשית לכיבוש הארץ וההתנחלות בה. נעמוד על המתח שקיים במהלך הספר סביב הצגת יהושע כמנהיג שממשיך את משה וזוכה להכרה דומה (כגון יהושע ד' יד) מול הצגתו כתלמידו הנאמן חסר העמידה העצמאית, שעומד בצלו של משה ופועל מכוחו. האם ההשוואה בין האישים היא ביטוי לחיקוי ולהמשכיות, או שמא היא השוואה של ניגוד ופער. רמז לנימה ביקורתית שעולה מתוך האנלוגיה בין שני האישים הללו ניתן לראות בחטא עכן ובכישלון המלחמה הראשונה בעי. יהושע אינו מודע לחטא עכן, ונכשל יחד עם העם במלחמה נגד העי. זעקת יהושע אל ה' לאחר התבוסה במלחמה (ז' ו-ט), מקבילה מצד אחד לזעקות משה לאחר כישלונות ישראל בתקופתו, אך מצד שני, מקבילה לדברי התלונה החריפים של העם לאחר חטא המרגלים: "למה ה' מביא אתנו אל הארץ הזאת..." (במ' י"ד ג), ובדברי יהושע: "למה העברת העביר את העם הזה את הירדן..." (ז' ז). לדעתי יש לראות בהשוואה בין משה ליהושע ובמתח סביב מבנה זה את שתי המגמות הקיימות במעשה העריכה של הספר.

- חטא המרגלים וסיפורים נוספים מן התורה משמשים מקורות להשראה ולהשוואה במעשה החיבור והעריכה של ספר יהושע.⁹ בעבודת המחקר אבחן את היקף התופעה ואת ההקשרים שבהם היא מופיעה. לעיתים ניתן לראות בשימוש שעשה המחבר בסיפור המרגלים בספר יהושע מבע אירוני המופנה כלפי יהושע. דוגמה לכך ניתן לראות בדברי כלב, שמזכיר את סיפור המרגלים כרקע לתביעתו לקבל את חברון. כלב מדגיש את העובדה שהוא מסוגל להילחם גם עתה מול הענקים "ככחי אז וככחי עתה..." (יהושע י"ד יא). אמירה זו בסמוך לדברי המספר על יהושע: "ויהושע זקן בא בימים... והארץ נשאה הרבה מאד

⁸ הספר פותח בהצגת יהושע בכינוי "משרת משה". ראה סוג'ין 1972, עמ' 28.

⁹ השווה: עסיס 2007.¹

לרשתה" ... (י"ג א) מהווה רמז לביקורת אירונית על יהושע.¹⁰ ייתכן אם כן, שגם סיפורי רקע מוקדמים תורמים לעיצוב הספרותי של ספר יהושע ולחיזוק המגמה הראשית או מגמות המשנה של הספר.

• אחד ההיבטים המובהקים שנחקרו ביחס לספר יהושע הוא הסתירה הקיימת בין מקורות המתארים כיבוש חלקי, שמבליטים את חבלי הארץ שנשארו בהם יסודות אתניים מקומיים, ובין מקורות שמתארים כיבוש מושלם. לסתירה זו ניתנו תשובות דיאכרוניות שונות, שמנסות לשחזר את המקורות השונים ועריכתם תוך ניסיון לקבוע את הזמן בו הם נוצרו. לא נשאלה השאלה מהי המשמעות שהעניק העורך-המחבר לסתירה זו. בעבודתי אעמוד על היקף התופעה, ואנסה לבחון כיוונים ספרותיים של התייחסות ניגודית להיבט זה, זאת בנוסף להצעות הדיאכרוניות המקובלות שהוצעו ביחס לבעיה זו.

• במחקר קיימים כיוונים שונים לייחוס סיפורים שונים בספר יהושע למציאות שבטית לוקאלית.¹¹ פתרונות מכיוון זה הוצעו על ידי מקצת החוקרים להסברת מעשי העריכה של שני החלקים הנזכרים של הספר. יש חוקרים שזיהו את העריכה של החלק הראשון עם חוגי שבט אפרים, ועמדו על המגמה האנטי יהודאית שיש בחלק זה (למשל במעשה עכן וזיהויו עם שבט יהודה), זאת לעומת החלק השני של הספר (י"ג-כ"ד) שמבליט את מעמדו של שבט יהודה בכלל ושל כלב בפרט, שמאפיל במעשיו אף על הישגיו של יהושע. פרמטר זה של ניגוד בין-שבטי ייבחן מתוך ההקשר הרחב של הספר ומעשה העריכה שלו, תוך איזכור הגישות הדיאכרוניות, ובניסיון להצביע על נקודת המבט הספרותית המאוחרת של העורך-המחבר.

• שאלת עריכתו של ספר יהושע נוגעת גם לזיקה שבין ספר יהושע ובין ספר שופטים, באותם המקומות שזיקה זו עולה באופן מובהק. ישנם כמה סיפורים שמופיעים גם בספר יהושע וגם בספר שופטים: סיפור חיפוש הנחלה של שבט דן מסיים את תיאורי ההתנחלות בספר יהושע (י"ט מז-מז), והוא מהווה סיפור מסגרת לאחד משני הנספחים של ספר שופטים – סיפור פסל מיכה (י"ז-י"ח). לכידת קרית ספר על ידי עתניאל בן קנז מופיעה גם בספר שופטים (א' יב-טו) וגם בספר יהושע בתיאורי הנחלה (ט"ו טז-יט); מות יהושע וסיפור המעבר בין תקופת יהושע לתקופת השופטים מסופרים גם בחתימת ספר יהושע (כ"ד לא) וגם בפתיחת ספר שופטים (ב' ח-י). אנסה לברר מהי המשמעות של זיקה זו, איזו מגמה רעיונית קיימת בחפיפה שבין הספרים במקרים אלו ובמקרים אחרים, כגון בתיאורים השונים של תהליך כיבוש הארץ.

¹⁰ הוק 1991, עמ' 103, השווה: עסיס 2003, עמ' 1-25.

¹¹ ראה בסקירת המחקר.